

ARTA PORTRETISTICĂ ÎNTR-UN MANUSCRIS DE INSPIRAȚIE CANTEMIRIANĂ: *CHIPURILE ÎMPĂRAȚILOR TURCEȘTI, 1710*

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar la Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară de la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova, cercetător științific principal. Domenii de preocupare: gramatică, stilistică și cultivarea limbii, traducere literară, studiul textului, sociolingvistică, semiotică și pragmatică, onomastică. Cărți publicate: *Norma literară și uzul local*, Chișinău: Tipografia Centrală, 2001; *Comunicarea prin traducere*, Chișinău: Tehnica Pro, 2001; *Traducerea din perspectivă semiotică*, Chișinău: Cartdidact, 2006; *Studii de sociolingvistică*, Chișinău: Centrul editorial-poligrafic, U.S.M., 2007; *Curs de stilistică*, Chișinău: Centrul editorial-poligrafic U.S.M., 2008; *E Timpul să vorbim corect*, Chișinău: Prut, 2014; *Sociolingvistica*, Chișinău: Centrul editorial-poligrafic U.S.M., 2018; *Instrucția Blagocinului. Editie de text. Studiu introductiv*, Chișinău: Bons Offices, 2019.

Irada CONDREA

Arta portretistică într-un manuscris de inspirație cantemiriană: *Chipurile împăraților turcești, 1710*

Rezumat. Apreciat încă din timpul vieții ca un mare cunoscător al Imperiului otoman, Dimitrie Cantemir a scris mai multe lucrări despre istoria, arta și obiceiurile turcilor, referindu-se la domniile mai multor sultani.

Această tematică apare și într-un manuscris redactat în limba română cu caractere chirilice, datat cu anul 1710, care conține istoriile descrise pe scurt a 27 de sultani turci, precum și portretele acestora. Din 1931, când a fost descoperit, și până în prezent, mai mulți cercetători au luat în discuție paternitatea textului și posibila relație a acestuia cu opera lui Dimitrie Cantemir. În prezentul articol este analizat conținutul, stilul și limbajul manuscrisului, aspecte mai puțin studiate până în prezent.

Cuvinte-cheie: manuscris românesc, sultani, otomani, istoria turcilor, portretele sultanilor.

Portraiture in a Cantemirian-Inspired Manuscript: *Faces of the Turkish Emperors, 1710*

Abstract. Appreciated since his lifetime as a great connoisseur of the Ottoman Empire, Dimitrie Cantemir wrote several works on the history, art and customs of the Turks, referring to the reigns of several sultans.

This theme also appears in a manuscript written in Romanian with Cyrillic characters, dated 1710, which contains the briefly described histories of 27 Turkish sultans, as well as their portraits. Since 1931, when it was discovered, and until now, several researchers have discussed the authorship of the text and its possible relationship with the work of Dimitrie Cantemir. In this article, the content, style and language of the manuscript are analyzed, aspects that have been less studied until now.

Keywords: Romanian manuscript, sultans, Ottomans, Turkish history, portraits of sultans.

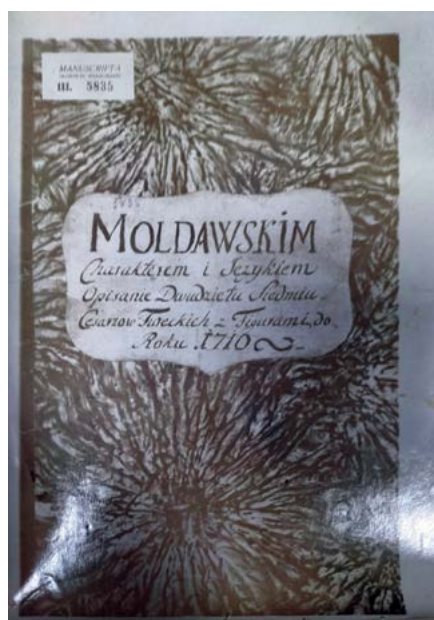
Vasta operă a lui Dimitrie Cantemir reprezintă un fenomen unic în istoria culturii prin amploarea, profunzimea și diversitatea temelor abordate. Scrierile sale nu puteau să nu lase urme adânci în cele mai vaste domenii ale culturii – literatură, istorie, filozofie, muzică, etnologie, servind, totodată, ca surse de inspirație pentru alți autori, dar și ca obiect de cercetare pentru multe generații de savanți, care s-au aplecat asupra operei sale pentru a-i descoperi esența, valoarea și importanța în cadrul culturii naționale, europene și mondiale. „Deschizător de drumuri într-un scris literar aflat la începuturile unui lung și dificil proces de înnoire și laicizare, «prințul literelor românești» s-a impus în conștiința istoricilor literaturii române ca autor al *Istoriei ieroglifice*, primul nostru roman original, iar în aceea a cercetătorilor vechii noastre limbi literare, ca întemeietor al limbajului filozofic și, implicit, ca promotor al îmbogățirii lexicului după modelul greco-latin – proiect singular într-o epocă în care slavonismul continua să domine scrisul sud-est european” [1].

Imensul patrimoniu ce aparține lui Dimitrie Cantemir a fost studiat pe larg în spațiul basarabean, sub diferite aspecte: s-au editat multe dintre lucrările sale, unele s-au reeditat (de ex., *Descrierea Moldovei*, îngrijită de acad. A. Eșanu), au fost realizate volume de contribuții ale savanților cantemirologi, cum ar fi *Dinastia Cantemireștilor*, coordonată de acad. Gh. Eșanu [2], s-au elaborat lucrări ce vizează o serie de probleme de larg interes, de exemplu: concepțiile filozofice ale lui D. Cantemir [3], contribuția principelui moldav la dezvoltarea limbii și literaturii române, reflectarea dinastiei Cantemir în artele plastice [4], Cantemir – muzicologul [5], viața și destinul lui D. Cantemir [6], texte dramatice având ca temă familia Cantemir [7, 8] – acestea sunt doar câteva dintre cele mai importante puncte de reper în vasta arie a cercetărilor creației lui Dimitrie Cantemir.

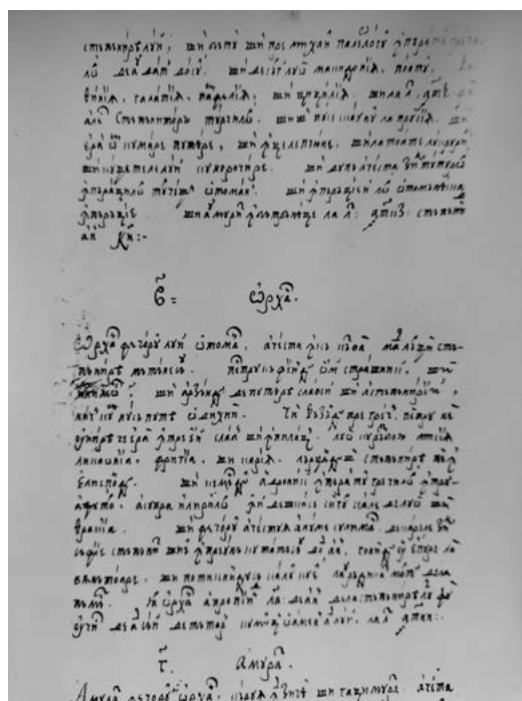
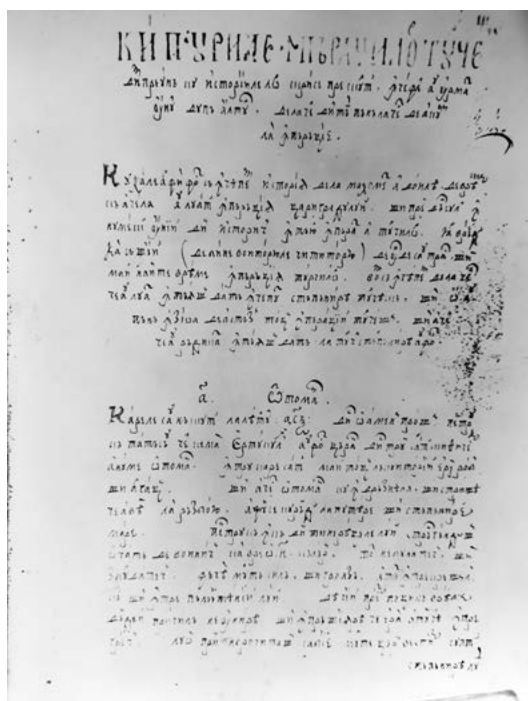
Periodic, cu anumite ocazii festive sau în legătură cu diverse alte evenimente culturale, chipul, creația, viața marelui cărturar dau prilej pentru diverse aserțiuni și opinii în care îi este invocat numele.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la o asemenea discuție, generată de descoperirea unui mic text manuscris, elaborat la începutul secolului al XVIII-lea, și a cărui denumire conduce inevitabil la invocarea numelui lui Dimitrie Cantemir, căci acest text, datat cu anul 1710, cuprinde o suită de „medalioane” despre domniile a 27 de împărați turcești, începând cu „fondatorul” dinastiei, Otoman, „carele s-au născut la leatul 1260”, scrie autorul, „și terminând cu Ahmet al treilea, care „la leat 1710 scoase pre Ali-Pașa vezirul și puse altu vezir”. Evident că toți cei care au studiat acest manuscris au trebuit, inevitabil, să-l pună în relație cu *Istoria Imperiului Otoman* de Dimitrie Cantemir, în care sunt descrise pe larg domniile aceluiași sultani turci.

Manuscrisul a fost descoperit în anul 1931, la Biblioteca fostului Institut polonez Ossolineum (actualmente Biblioteca V. Stefanik din orașul Lvov) de către istoricul Gheorghe Duzinchevici. Titlul complet este *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu istoriile lor scrise pre scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintâi până la cel de acum la împărăție, 1710*. Pe coperta mult mai târzie este scrisă denumirea în limba poloneză: *MOLDAWSKIM charakterem i językiem Opisanie Dwudziestu siedmiu Cesarz ow Tureckich z Figurami do Roku 1710*. (Cu litere moldovenești, Portretele a 27 împărați turci de până în anul 1710, cu figuri).

Coperta

Introducerea și prima pagină a textului

Aflată în fondul Petrușevici, nr. 5835, lucrarea conține 21 de file de dimensiunile 35×21 cm, scrise cu cerneală neagră, foarte citeț, pe ambele fețe, cu caractere slavone cursive, cu o caligrafie exemplară. Fiecare capitol începe cu inițiale executate cu chinovar (roșu). Fiecărui din cei 27 de sultani îi este consacrat câte un text separat, un medalion, în care este descrisă pe scurt domnia acestuia.

Tot aici găsim și „Chipurile”, adică portretele desenate ale sultanilor, care se află pe o filă mare, lipită la începutul lucrării. Cele 27 de imagini sunt executate în peniță, cu cerneală neagră și vopsea aurie, fiecare având dimensiunea 8×6,5 cm și fiind încadrat într-o ramă ovală cu ornament vegetal, de o lucrătură foarte fină în culori pastelate – verde, roșu, roz, galben, albastru cafeniu. Pe marginea de jos a ramei este scris numele sultanului cu numărul de ordine respectiv, notat cu cifre din literele alfabetului slavon și numele celui reprezentat, de ex., a.Otoman. Portretele sultanilor sunt dispuse în câte două rânduri pe ambele fețe ale filei, astfel că găsim 8 portrete, apoi 6, urmează iarăși 8 și pe ultima față a filei – 5 portrete. Pe o fâșie de hârtie, aplicată de bibliotecari, este dactilografiat numele „Cantemir”.

Or, după cum au stabilit mai mulți cercetători, textul nu este al lui Cantemir, ci se consideră că este o traducere a unei lucrări elaborate fie în limba greacă (V. Papacostea) sau în latină (Gh. Bogaci). Chiar de la primele mențiuni despre existența acestui manuscris, discuțiile s-au axat pe originea și paternitatea textului, iar printre cei care au emis diverse ipoteze în acest sens se numără Gheorghe Duzinchevici, Victor Papacostea, încă prin anii 1932, 1935-1936, iar mai târziu, manuscrisul a fost atent studiat și de cercetătorii de la Chișinău.

Astfel, istoricul literar Gh. Bogaci constată că scrisul nu este al lui Cantemir, și nici limba. „În schimb, ideile din text și tendința generală a lucrării este proprie marelui învățat, care, precum se știe, era cunoscut în Europa întreagă prin scrierile sale privitoare anume la istoria imperiului Otoman... Este, în primul rând, o corespundere deplină între caracterizările sultanilor din vestitul tratat, scris de autor în latinește” [9, p. 18].

O contribuție esențială în studierea manuscrisului de la Lvov a avut-o cercetătorul Pavel Balmuş de la Chișinău, care a transcris integral textul cu alfabet român și l-a publicat în anul 2005 în culegerea *Texte uitate, texte regăsite*,

Portretele sultanilor

însoțindu-l de un amplu studiu introductiv, dar și de fotocopiile alb-negru ale „chipurilor” – portretelor sultanilor [10]. P. Balmuș face referiri amănunțite la opiniile celor care au studiat anterior manuscrisul – Gh. Duzinchevici, V. Papacostea, Gh. Bogaci. Reținem, în expunerea lui P. Balmuș, câteva idei ale lui V. Papacostea: „Cetind introducerea acestui manuscris, am fost izbit de marea asemănare cu prefața lui Dionisie Photino la *Viețile Sultanilor*”... Este o istorie prescurtată a turcilor... Autorul, necunoscut, a urmat, după obiceiul timpului, metoda biografică... Oricât de puțin ar oglindi acest gen de rezumate personalitatea intelectuală a scriitorului, ele lasă, totuși, să se vadă, pe alocurea, un spirit viu, deprins cu meșteșugul scrisului istoric, capabil de discernământul și sinteza faptelor... De asemenea, nu trebuie trecut cu vederea că manuscrisul românesc, deși a fost găsit în Moldova [chiar în Basarabia! – n.n. P.B.], totuși este alcătuit în graiul muntean” [10, p. 9].

Însuși Pavel Balmuș, după multe cercetări, ajunge la următoarele concluzii: „*Chipurile împăraților turcești* pare să fie un fel de «carte populară» – rezumat, întocmită (și dictată vreunui conțopist al vremii), pe baza cunoașterii unor surse istoriografice...; acest «oral» autor («străin», dar bun cunoscător al limbii româ-

ne, a cărei «cunoaștere este uimitoare», potrivit aprecierii lui G. Călinescu), putea fi, considerăm, ce-i drept încă nu într-un totuși siguri și convinși, mitropolitul Țării Românești Antim Ivireanul” [10, p. 11-12].

În baza celor expuse, putem constata că manuscrisul de la Lvov *Chipurile împăraților turcești* a trezit un viu interes din partea cercetătorilor, cel mai mult fiind discutată paternitatea textului și analogia tematico-structurală a acestuia cu scrierea cantemiriană. Toți cei care au comentat acest manuscris au făcut o analogie cu monumentală lucrare a lui Dimitrie Cantemir *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, care conține descrierea amănunțită, cu multe referințe la autori și date istorice, a fiecărui împărat. Conform prezentării făcute de editura „Paideia”, care a publicat lucrarea lui Dimitrie Cantemir în 2012, *Istoria Imperiului Otoman* a devenit cunoscută în secolul XVIII. „Prin edițiile engleze (1734-1735, 1756), franceză (1743) și germană (1745), a cunoscut o largă circulație în mediul politic și științific al întregii Europe, fiind apreciată drept cel mai bun tratat de istorie a turcilor de până la începutul secolului al XIX-lea. Manuscrisul latin al acestei lucrări a fost descoperit în urmă cu câteva decenii de regretatul prof. Virgil Cândea în

biblioteca Universității Harvard din S.U.A. Ediția de acum, publicată de Editura Paideia, este prima traducere după manuscrisul latin al lui Dimitrie Cantemir, fiind o faptă de înaltă știință, săvârșită cu o meticulozitate rară de către profesorul Dan Slușanschi, în ideea că orice amănunt este semnificativ și la fel de important ca lucrarea însăși”. Menționăm că lucrarea editurii „Paideia” a fost publicată în 2019 la editura „Știința” din Chișinău, având următorul titlu: *Dimitrie Cantemir. Opere. Istoria creșterilor și a descoperirilor Curții otomane sau aliothmanice* [11].

Având asemenea analogii, legături, afinități și presupuse surse, manuscrisul românesc descoperit la Lvov mai generează încă destul de multe piste pentru studierea lui. Cel puțin două aspecte au fost expuse relativ superficial.

Primul aspect este cel menționat de chiar cuvântul inițial din denumirea acestei lucrări *Chipurile împăraților turcești*, autorul necunoscut având în vedere faptul că intenția sa este de a prezenta înfățișarea acestor împărați, imaginea și numele fiecăruia, apoi și „istoria pe scurt” („Chip” înseamnă 1. Față, figură, obraz. 2. Înfațișarea sau aspectul unei ființe. 3. Imagine, înfățișare a unei ființe sau a unui obiect, redată prin desen, pictură, sculptură etc.). Toate edițiile din secolul XVIII, în limbile engleză, franceză și germană sunt însoțite de portretele-miniaturi ale sultanilor – este și acesta un punct de tangență cu opera marelui Cantemir.

Se știe că „Dimitrie Cantemir a luat cu sine de la Isatanbul în Rusia copiile portretelor sultanilor (în număr de 22), copii realizate de Leuni Celebi, musavvirul (pictorul șef) al Curții otomane, la comanda și cu cheltuiala lui D. Cantemir, reproduse ulterior în edițiile engleze *The History of Growth and Decay of the Ottoman Empire* (Londra, 1734-1735, 1736) și germane *Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinen Anwachse und Abnehmen* (Hamburg, 1745). Or, chipurile sultanilor au fost duse în Occident din Rusia împreună cu manuscrisul tratatului în cauză de către Antioh Cantemir, rămas de la tatăl său” [12, p. 326].

De exemplu, în ediția în limba germană din 1745, fiecare capitol începe cu portretul împă-

ratului respectiv, ceea ce demonstrează importanța „chipurilor” pentru această lucrare. Or, portretele-medalioane din manuscrisul românesc (25 la număr, deci mai multe decât la Cantemir) nu au fost studiate în forma lor originală, color, iar cele care au văzut lumina tiparului sunt reproduceri în alb-negru, ce nu redau pe deplin stilul artistic al respectivelor miniaturi. S-ar putea ca paternitatea, dar și datarea textului să capete o oarecare lămurire și prin studierea detaliată a acestor miniaturi.

Al doilea aspect despre care s-a vorbit doar în treacăt este conținutul și limbajul manuscrisului, căci, în fond, textul ca atare, nu a fost analizat și valorificat ca o lucrare literară, considerându-se, probabil, că este prea mic și puțin valoros. Or, analiza acestuia, poate face lumină, cel puțin asupra destinației și utilității acestei scrieri pentru epoca respectivă. De altfel, cercetătorul Pavel Balmuș, care a publicat acest manuscris, făcând și fotocopii, ce sunt depozitate la Muzeul Literaturii Române din Chișinău, scria: „Relativ redusă ca volum, întocmită însă într-un stil aproape de forma epicii populare, a unor cronografe și cronici românești din secolele XV-XVII, lucrarea de față este revelatoare și relevantă pentru scrisul de la începutul veacului XVIII și merită a fi cunoscută, prin intermediul tiparului, în întregimea ei, ca text, dar și ca interpretare-prezentare, sub aspect istorico-literar, istoriografic, lingvistic etc. (subl. n. – I.C.)” [13, p. 51].

Ne vom referi, în cele ce urmează, la câteva aspecte legate de conținutul și limbajul manuscrisului cu titlul *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu istoriile lor scrise pre scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintâi până la cel de acum la împărăție, 1710*.

Lucrarea începe cu o mică introducere, în care se argumentează structura și ordinea descrierii: „Cu cale ar fi fost să începem istoria de la Mahomet al doilea, de vreme că acela au luat împărăția Țarigradului, și pre dânsul îl numesc unii din istorici întâiul împărat al turcilor. Iar vrând ca să știi (de bine voitoriule cititoriu) de unde s-au tras și mai nainte vreme împărăția turcilor, vom să începem de la cel ce au luat întâiaș dată început stăpânirea turcească, și o au

până în ziua de astăzi toți împărații turcești. Și acel ce au rădicat întâiaș dată la turci stăpânirea au fost *1. Otoman*.”

În continuare, numele fiecărui împărat, cu numărul de ordine respectiv, este plasat la mijlocul paginii, iar din rândul următor începe istoria acestuia. Scrisul este foarte citeț, rândurile sunt puse în pagină într-o formă simetrică, devenind foarte comode pentru lectură.

Faptul că acest manuscris a fost pus în relație cu Dimitrie Cantemir nu este deloc întâmplător, deoarece ilustrul principe a folosit tehnica medalionului-biografie în lucrarea sa despre Imperiul Otoman.

Structura unui medalion – biografie întocmit pentru sultanul X este următoarea: precizarea numelui tatălui său; numărul de ordine în șirul conducătorilor otomani; date despre familia sa; urcarea pe tron; politică internă și externă, cu expediții militare, cuceriri de noi teritorii, localități, populații; construcții civile, militare, religioase; viață particulară; moravuri, pietate; elogiul sau critica domniei. Medalioanele conțin numeroase date „statistice” – ani, date calendaristice, număr de locuitori, de ostași sau prizonieri, vârsta și numărul anilor de domnie ai fiecărui sultan, numărul de copii, cadâne etc. Este impresionantă și reflectarea geografiei cuceririlor făcute de sultani, precum și informația despre diverse persoane – denumiri de țări, regiuni, orașe, împărați, regi, prelați, conducători de oști. Găsim date și despre membrii familiilor celor portretizați, despre soarta acestora și despre o serie de moravuri ale timpului.

Prin densitatea și exactitatea informațiilor, am avea tot temeiul să considerăm că acesta este un manual de istorie a Imperiului Otoman, pentru uzul unor învățăcei sau pentru un public mai larg, interesat de această tematică. La fel de bine acest text ar fi putut servi ca plan amănunțit pentru o lucrare mai mare sau pentru alte scopuri de informare, de răspândire a cunoștințelor despre Imperiul Otoman în general.

Astfel, autorul face o prezentare a fiecărui împărat, evidențiind trăsăturile de caracter ale acestuia, principalele fapte prin care a devenit cunoscut și, nu în ultimul rând, felul în care s-a

stins din viață (mulți dintre ei fiind omorâți în diverse împrejurări) și numărul de ani cât s-a aflat la domnie. Ca model de descriere poate servi chiar prima istorie, în care „vocea autorului”, opiniile sale despre persoana descrisă sunt foarte bine conturate. Iată istoria primului personaj

NOTĂ: Exemplele sunt extrase din textul transcris cu alfabet românesc, publicat de Pavel Balmuș [10].

1. Otoman: „Carele s-au născut la leatul 1260 din oameni proști, pentru că tată-său ce-l chema Ertuculu au fost țăran dintr-un sat schificesc, anume Otoman, într-un care sat mai toți lăcuiitorii erau robi și argați. Și acest Otoman, cu îndrăzneala și strîștea ce avea la războiu, ajunsese curându-l la putere și stăpânire mare. Pentru că încă în tinerețele lui, strângându-și o ceată de voinici ca vreo 50 călări, tot nebunateci și zburdateci, făcea multă silă și groază, atât între creștini, cât și între pământeanii lui. De-acii preste puțină vreamă, dându-i pricină neunierea și împrăștierea ce era atunci între greci, luo prin norocita-și sabie multe țări vestite suptu stăpânirea lui, și bătu pe Mihail Paleologul, împăratul grecilor, de au dat dosul. Și de sârgu luo Machidoniia, Pontul, Vithiniia, Galatiia, Pamfiliia, și Țițiliia. Și la leat 1302 fu ales stăpânitoriu turcilor, și-și puse scaunul la Prusiia. Și era om cu mare putere și înțelepciune, și la toate lucrurile și cugetele lui cu norocire. Și după acesta zicu tuturor împăraților turcești otomani și împărăției lor otomăneasca împărăție. Și au murit de bătrânețe, la leat 1327, stăpânind ani 28.”

PORTRETIZAREA este realizată prin mai multe procedee. *Descrierea înfățișării* este făcută cu destulă pricepere, ca exemplu poate servi portretul lui (24. Suliman al treilea): „Acesta scoțându-să de la închisoare, fu pus împărat cu multă turburare, încingându-i sabiia muftiul într-un meceț; și intra cu mare halai în Țari-grad. Și era om tare de trup, și ochii, sprânceanele neagre, fața sarbedă, și părul negru amestecat cu căruntu. Și era om de 45 de ani și la năravurile și shimele lui cam gros și nu foarte știut la ale împărăției și ale oștirii”.

CARACTERIZAREA PSIHOLOGICĂ este cel mai frecvent utilizată: (2. Orhan) „fiindu om

strașnic și inimos, și arzând de putearea slavei și a stăpânirii, nice cum nu se putea odihni"; (3. Amurat) „Acesta era om foarte înțelept, tare și războinicu, iar și ficlean, înșălător, iubitor de slavă”.

Starea emoțională a unui războinic ce deplânge jertfele pe care le-a făcut, poate surprinde: (10. Amurat al doilea) „și scriu pentru dânsul că după ce-i aduseră capul lui Vladislav, ar fi plân-su cu amar. Și urându-i unii-alții pentru biruința ce-au făcut, ar fi răspunsu cu întristare, că n-ar mai pohti acest fel de biruință, fiindcă răpusese multe mii de oameni. Și muri de mult necaz.”; (11. Mahomet al doilea): „Și era om ficleanu, sălbatecu, groaznecu și mare răvniitor de vărsare de sânge. Și atâta să siliia după slavă și puteare, cât hotărâse în gândul său toată lumea să o supue și cu tirănie să o stăpânească”; (14. Suliman al doilea) „și era un tiran foarte înfricoșat, și un viteaz prea norocit în războaie și chiar biciu al Țării Ungurești”; (4. Baiazit întâiul) „Era om foarte semețu, mărețu, strașnicu, pentru acia și câștigase acest nume: Ghelderon, adecă Fulgerul ceriului”.

PERCEPȚIA DE CĂTRE CONTEMPORANI SAU ISTORICI: autorul comentează faptele unor sultani nu doar prin expunerea celor făcute, dar, în conformitate cu stilistica genului (istoric) și prin referirea la alte opinii, fapt ce demonstrează calitățile de istoric ale autorului. Este de remarcat că se aduc nu doar fapte concrete, ci și multe cifre, care dovedesc capacitatea de analiză: (11. Mahomet al doilea): „Acestuia unii din istorici îi zicu întâi împărat al turcilor. Acesta cum șazu în scaun își omorî amândoi frații...”; „Și întâi la Țarigrad își cercă striștea, pentru că bătându-l 40 de zile (sau după cum zicu alții, 52) cu necurmat focu și groaznică năvală, îl luo... la leat 1452, omorând pre lângă Constantin Paleologul, împăratul grecilor cel dup-urmă: 40 000 de creștini și robindu mai mult de 7 000 de feate cu muieri. Și jaful ce au luat atunci din Țarigrad s-au prețuit mai mult de 120 de done de aur... Și în scurt acest Mahomet zic să luat de la creștini 12 crăii, și 2000 de cetăți. Și muri de colică... la 51 de ani ai vieții lui și la 30 de ani ai împărăției lui.”

Printr-o descriere foarte concretă a domniei, cu cifre, ani, locuri și țări, care dovedesc o

documentare exactă, este prezentat 14. Suliman al doilea. (Acesta este împăratul a cărui istorie romanțată este prezentată în cunoscutul serial turcesc *Suleyman Magnificul*). Sunt trecute în registru toate campaniile importante ale acestuia: „la leat 1521 luo Belgradul și la leat 1522 mearse cu 200.000 de oaste la ostrovul Rodis, și în 9 luni îl luo... Iar la leat 1526 mearse cu 200.000 de oaste în Țara Ungurească și bătu pe craiul Ludovic cu toată oastea lui, de au dat dosul și luo Peștul și Buda, și la leat 1529 mearse la cetatea Beciului cu multă sumă de oaste și-i bătu 20 de zile una după-alta, dar nu isprăvi nimicu. Iar la plecare făcu multă tirănie. Și robi ca 10.000 de creștini”; Într-o campanie în Țara Ungurească, „Suliman muri acolo în tabără, la 76 de ani ai vieții lui și la 46 de ani ai împărăției lui”.

OBICEIURILE MEDIEVALE BARBARE apar cu regularitate în poveștile de viață ale sultanilor: (3. Amurat) „pedepsi pe maghistanii săi cei zorbagii, și fiu-său Zauca, scoțându-i ochii, îl înțarcă de a mai face hainlăcu”; (4. Baiazit întâiul) are un caracter feroce, dar și o istorie dintre cele mai cutremurătoare: „acesta fu ales stăpânitor de toată obștea turcilor, și de locu sugrumând pe frate-său Ianpughem, făcu obiceaiu, de apoi fieștecare cum să punea împărat în scaun, întâi își omora frații. Era om foarte semețu, mărețu, strașnicu, pentru acia și câștigase acest nume: Ghelderon, adecă Fulgerul ceriului”. Acțiunile lui sunt exact în conformitate cu diabolicul său caracter: „la leat 1390 se bătu cu Lazar, domnul serbilor, și după ce-l birui, îl făcu tot bucăți, și pre fie-sa o luo luiși soție”. Însă și sfârșitul acestui sultan este pe potriva acțiunilor sale barbare, căci tragicul său sfârșit este descris într-un mod impresionant: „...la leat 1398 viind Tamarlan, craiul schithilor, cu multă samă de oaste asupra-i să bătu cu dânsul. Și-l birui Tamerlan, îl prinseră și îndată-l ferecă Tamerlan în obezi de aur, și-l băgă într-o culivie de fier, și așa-l purta cu el pre unde mergea. Iar el văzând că nici o nădejde de scăpat nu iaste, s-au tot lovit cu capul de fiarele culiviei pân ș-au dat sufletul, în al patrulea an al robiei lui, la leat 1402”; (12. Baiazitu al doilea) „... luo și Modonul din Peloponis ce era atunci al venețianilor și puse de

tăie fără de milă înaintea lui pre toți lăcuiitorii de acolo, dimpreună cu vlădica lor îmbrăcat în odăjdiile arhieresti, la leat 1500”.

Omorârea celor apropiați din familie – frați, fii, nepoți ia amploare: (14. Suliman al doilea) „muri în tabără, omorând cu trei ani mai înainte pre câte trei feciori ai lui, pre cel mai mare cu ștreangul, pre cel mijlociu cu otravă, și pre cel mai mic cu sabia”. Toți descendenții lui Suleiman își masacrează familiile: (15. Selim al doilea) „la toate urmă tătâne-său Suleimanu și după ce șezu în scaun, goni pre frate-său Baiazit cu patru feciori ai săi din pământul lui, și năzuind ei la craiul din Persia, trimise tocma acolo de-i sugrumă pe toți”. (16. Amurat al treilea) „Acestu Amuratu, feciorul lui Selim al doilea, iarăș, cum se puse împărat, întâi sugrumă pre 5 frați ai săi... Și muri la leat 1595, la 47 de ani ai vieții sale, făcându 102 copii din trupul său”; (17. Mahomet al treilea) „Acestu Mahomet, fecior lui Amurat al treilea, cum să puse în scaun, iarăși sugrumă 18 frați ai lui și înecă 10 cadâne ale tătâne-său și pre mumă-sa cea bună o surghiuni departe... Și precum își începu împărăția cu omor și cu ucidere, așa o și săvârși. Pentru că aproape de moartea lui, avându pre feciorul lui cel întâi născut bănuială că are doru de împărăție, îl sugrumă și înecă și pre mumă-sa”.

PARTICULARITĂȚI LEXICALE. În text apar multe forme arhaice, specifice secolelor XVIII-XVIII și care se întâlnesc și în operele cronicarilor, în alte lucrări ale timpului, de ex., *carele*, *carii* (care), *iaste* (este), *preste* (peste), *fiindu*, *arzându*, *omorându*, *curându* (fiind, arzând, omorând, curând), *veaste* (veste), *puteare* (putere), *vreame* (vreme), *mearse* (merse), *doauo* (două), *zioa* (ziua) *pre* (pe) ș.a.

Sunt folosite pe larg verbele la perfectul simplu, remarcându-se cele de persoana a III-a singular și plural, ca forme specifice textului narativ: *făcu*, *scoase*, *mearse*, *bătu*, *fu*, *puseră*, *omorâră*, dar și numeroase forme de gerunziu, la fel ca modalitate specifică pentru narațiune: *făcând*, *omorând*, *avându*, *bătându-să*, *văzându*, *fiindu*, *scofându* etc.

Arhaismele sunt elemente specifice perioadei descrise și este firesc, ca într-un asemenea

text, să găsim destul de multe lexeme de acest fel, printre care se remarcă:

Striște: destin, fatalitate, menire, predestinare, soartă, ursită, zodie; sinonime: noroc, șansă.

Let/leat – an/ani. Apare și sinonimul *an/ani*.

Haîn (*haînă*), adj. – 1. trădător, necredincios. – 2. perfid, rău la inimă, hăpsîn. – sb. *hain*. – der. *a se haini*, vb. refl. (înv., a trăda; a se răscula); *hainie*, s. f. (trădare; rebeliune, răzmeriță); *hainlic*, s. n. (trădare).

Locuțiuni/expresii de tipul: *A dat dosul*: expr. A da dosul: a fugi în fața dușmanului, a se ascunde.

Sârg (*de sârgu*) – *Cu* (sau, regional, *de, în*) *sârg* = imediat, iute, repede, îndată; *Au năzuit la turci*.

Un procedeu stilistic, ce se remarcă în calitate de figură de descriere, este utilizarea perechilor sinonimice, care detaliază mai pregnant imaginea și dau textului un ritm mai lejer prin cadența ritmului, obținută prin alăturarea a două substantive sau adjective.

Perechi sinonimice: (1. Otoman) „Pentru că încă în tinerețele lui, strângându-și o ceată de voinici ca vreo 50 călări, tot *nebunatoci* și *zburdateci*, făcea multă *silă* și *groază*, atât între creștini, cât și între pământeanii lui. De-acii peste puțină vreme, dându-i pricină *neunirea* și *împrăștiarea* ce era atuncea între greci, luo prin norocita-i sabie multe țări vestite. Și acest Otoman, cu *îndrăzneala* și *striștea* ce avea la războiu, ajunse curându la *puteare* și *stăpânire* mare. Și era om cu *mare puteare* și *înțelepciune*”; (2. Orhan) „fiindu om *strașnic* și *inimos*, și arzând de *putearea slavei* și a *stăpânirei*; (13. Selim întâiul) „La Ierusalim să arată cătră creștini și cătră Sfântul Mormânt cu multă *blândeate* și *milostivire*”; (16. Amurat al treilea) iar mearse în Țara Ungurească... făcând *mult omor* și *stricăciune*, cu *focul* și cu *tăiatul*”; (17. Mahomet al treilea) își începu *împărăția cu omor* și cu *ucidere*; Îi făcură tătarii *multă pagubă* și *stricăciune*”.

În baza celor menționate, putem afirma că textul intitulat *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu istoriile lor scrise pre scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintâi până la cel de acum la împărăție, 1710* are, fără îndoială,

o relație cu opera cantemiriană *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*. Manuscrisul păstrat un timp în Moldova și depozitat ulterior (în condiții necunoscute) la Lvov, demonstrează că lucrările lui Dimitrie Cantemir erau cunoscute și studiate în diverse medii. Aceste *Chipuri ale împăraților turcești* puteau servi în calitate de compartiment al unui eventual manual de istorie sau, cum se exprimase exegetul Pavel Balmuș, textul se putea înscrie în categoria narațiunilor populare, specifice secolului în care a fost scris.

Asemenea texte, care ajung la noi peste veacuri, nu pot și nici nu trebuie să fie interpretate univoc, deoarece fiecare cititor/cercetător are propriul său unghi de vedere. În acest sens, este extrem de relevantă observația făcută chiar de Dimitrie Cantemir în prefața la *Istoria creșterilor și descreșterilor curții othmanice sau aliothmanice*: „De vreme ce nici cele ce se petrec dinaintea ochilor noștri n-am fi în stare să le istorisim astfel, încât povestirea noastră să poată fi socotită, în orice privință, desăvârșită și lipsită de greșeli, cine altul, decât un smintit, ar cuteza să afirme că va înfățișa, fără vreo abatere, lucruri care s-au petrecut cu atâtea veacuri în urmă, printre neamuri atât de barbare și de lipsite de civilizație (cum era cel othman, la începuturile sale?)... Iară noi de vom fi dobândit o mai fericită reușită, judecata o lăsăm în seama Cititorului” [11, p. 47].

Această genială concluzie are menirea, dar și meritul de a întări motivația pentru cercetare și pentru lectură.

Referințe bibliografice:

1. Chivu, Gheorghe. *Dimitrie Cantemir și limba română literară veche*. <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=617>
2. *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*. Coordonator și redactor științific, acad. Andrei Eșanu. Chișinău: Știința, 2008.
3. Bobănă, Gheorghe. *Dimitrie Cantemir și filosofia timpului său*. În: Journal, American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA), Number 28, Montreal, Polytechnic International Press, 2003, p. 39-43
4. Фомин, С.В. *КАНТЕМИРЫ в изобразительных материалах*. Кишинев: «Штиинца», 1988.

5. Ghilaș, Victor. *Dimitrie Cantemir – muzicianul, în contextul culturii universale*. Chișinău, 2015.

6. Tvircun, Victor. *Dimitrie Cantemir. Life and Destiny* / Victor Tvircun; translator: Ileana Alexandra Orlich, Alexandra Tvircun– Komrat: [S. n.], 2023 (Blitz Poligraf), 320 p.: fot. în parte color.

7. Друцэ, Ион. *Мария Кантемир, последняя любовь Петра Великого: историческая эпопея в одиннадцати картинах с эпилогом*. Кишинев: Universul, 2008

8. Druță, Ion. *Maria Cantemir, ultima dragoste a lui Petru cel Mare: epopee istorică în unsprezece tablouri, cu epilog*. Chișinău: Universul, 2008.

9. Bogaci, Gheorghe. *O traducere inedită din D. Cantemir*. În: Gheorghe Bogaci. *Alte pagini de istoriografie literară*. Chișinău: Literatura artistică, 1984 (cu alfabet ruses).

10. *Chipurile împăraților turcești*. Ediție și studiu introductiv de Pavel Balmuș. În: *Texte uitate, texte regăsite* (Academia Română. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”). Chipurile împăraților turcești. Europa „podoaba lumii”. Nebunul înțelept. Ecouri ale filantropismului german în cultura română: „Învățătura morală” a lui Joachim Heinrich Campe. Mihail Mologescu – „Stihuri”/Ediții și studii introductive de Pavel BALMUȘ, Ileana Stănculescu, Cătălina Velculescu, Manuela Anton și Andrei Nestorescu. Fundația Națională pentru Știință și Artă. București, 2005.

11. DIMITRIE CANTEMIR. *Opere. Istoria creșterilor și descreșterilor Curții othmanice sau aliothmanice*. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi; Studiu introductiv de Virgil Cândea; Repere cronologice de Stela Tomz. Chișinău: Știința, 2019 (Colecția „Moștenire”).

12. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Urme ale bibliotecii lui Dimitrie Cantemir în Rusia*. În: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Lumina cărții la români (secolele XIV-XIX)*. Studii, surse și materiale. București-Brăila, 2018.

13. Balmuș, Pavel. *Chipurile împăraților turcești, o altă posibilă lucrare (traducere?) a lui Antim Ivireanul?* În: Balmuș Pavel. *Scripta manent... Contribuții de istoriografie literară*. Iași: Tipo Moldova, 2014, p. 51- 60.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.